

Den eldste bosettinga

Oversyn

Tida fra de første menneska slo seg ned i Tydal til 1500-tallet er en lang, men kildefattig periode. For tida før middelalderen (1000-tallet) er det stort sett få levninger, funnet i jorda, som kan fortelle om at det har vært mennesker her så tidlig. Synlige spor i landskapet som f.eks. gravhauger og slaggrester etter jernutvinning fra myrmalm, er enten vanskelig å tolke, eller er ikke skikkelig undersøkt og tidfesta. Likevel kan vi med stor grad av sikkerhet rekne med at det har vært folk i Tydal fra slutten av steinalderen altså før år 1500 f. Kr. De første menneska i Tydal har vært jegerfolk som nok ble lokka hit av de rike mulighetene for jakt og fiske. Klimaet var da mye varmere og tørrere enn nå, og både dyre- og plantelivet var forskjellig fra det vi kjenner i dag. Først fra den yngre jernalderen (tida ca. 1500 e. Kr.) er det gjort funn som forteller om fast bosetting. Nå begynte jegerfolka med jorddyrking, holdt husdyr og bygde opp garder. Før senmiddelalderen (1350 – 1500) eksisterte det minst åtte navnegarder i Tydal. Bosettinga strakte seg trulig helt opp til Stugusjøen. I 1350 kom så den katastrofale byllepesten Svartedauden også til Tydal og krevde et ukjent antall liv. Pesten ble etterfulgt av andre epidemier i siste del av 1300-tallet, og senmiddelalderen var ellers prega av ei generell klimaforverring. Resultatet ble her som i mange andre bygder en halvering av folketallet og at flere gardar ble lagt øde. Ødetida varte ved til 1500-tallet, noe de første skattelistingene gir innblikk i. Slike og andre skriftlige kilder fra 15-1600-tallet har bl.a. vært nyttig for dette kapittelet fordi de kaster lys tilbake til middelalderen. Ellers bygger den første delen mye på det konservator Kristen Rolseth Møllenus skrev om den eldste bosettinga i Tydal i den første Tydalsboka.

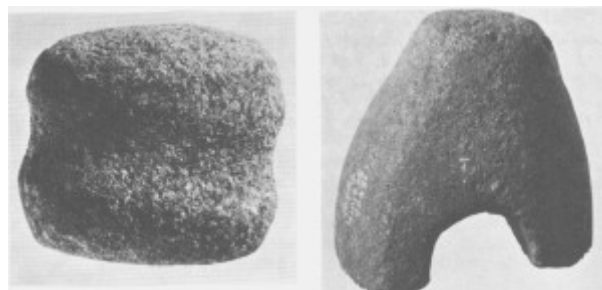
De første spor etter mennesker

De første menneska i landet slo seg til ute ved kysten. Bosettinga i innlandet kom relativt senere. Men når de første menneska ble bofaste i Tydal, er vanskelig å svare på. Vi er henvist til gjetninger og tolkninger av et lite arkeologisk materiale, og datering av funna er ofte usikker. Hypoteser og teorier vi kan danne oss, er derfor mer eller mindre sannsynlige, og de kan aldri bli helt sikre og endelige. For det er bare tilfeldige ting som er funnet, og det er bare de mest uforgjengelige materialene som er bevart. Nye funn kan komme til å forandre kunnskapene våre om fortida. Det er gjort lite av systematiske arkeologiske undersøkelser i Tydal, og det er høgst sannsynlig at mer forskning og bruk av flere metoder (pollenanalyse, 14 C-metoden, utnytting av materielle spor i landskapet o.a.) kan gi mer kunnskap om den eldste bosettinga.

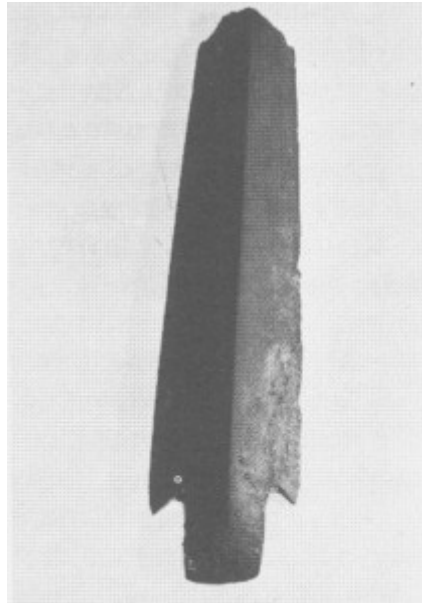
Funn fra steinalderen

Hva er så funnet av rester fra forhistorisk tid i Tydal, og hva kan så disse fortelle om bosetting og virksomheten til de første menneska her? Fra steinaldertida som vi rekner fram til ca. 1500 før vår tidsrekning er det funnet rester av jaktredskaper. Gjenstandene pile-og spydspisser er av skifer, og skriver seg trulig fra den siste tida av steinalderen. Det var da et varmt og tørt klima som gjorde at

steinaldermenneska søkte seg innover landet mot fiskerike sjøer og jaktmarker i skog- og fjellområda. Tregrensa gikk omlag 300 meter høgre enn nå. Det er f.eks. funnet fossile fururøtter i ca. 1.000 meters høgde i Sylane. En spydspiss er funnet i denne tregrensa oppe i Fongskaftet. Sjølve odden er brutt av, og det er antakelig grunnen til at spydspissen er blitt lagt igjen her oppe. Skaftet er som ventelig opptært og borte, eller kanskje jegeren hadde tatt det med for senere bruk. På tungen satt det igjen rester av et harpiksaktig stoff. Dette stoffet har sikkert vært strøket på som et slags lim etter at spissen var surra fast i en splitt øverst på skaftet. En pilespiss av skifer som ble funnet på Gjetneset ved Stugusjøen, skriver seg trulig også fra yngre steinalder. Ved Rotvollen, noen kilometer lenger oppe ved Stugusjøen, er det funnet ei tynn og delvis slipt øks av skifer. Øksa har ikke skafthol, men har vært surra fast til skaftet. Slike økser fins i forskjellige utforminger over hele det nord-skandinaviske området og var et vanlig redskap hos steinalderens jegerfolk. Et anna redskap var steinkøller. Ei rund steinkølle med ei fure rundt for skjeftinga er funnet i Østbygrenda. Ei liknende kølle, men med plane slagflater på begge ender, ble funnet på Aune 500 meter øst for Bortstuggu. Disse kølletypene var særlig vanlige i innlandsbygder og fjellbygder, men det er usikkert hva slags arbeid de har vært brukt til. Mot slutten av steinalderen ble det vanlig med slipte steinøkser og økser med skafthol. Halvparten av ei skaftholøks er funnet på Svelmo i lia nedafor husa. Øksa var brukket tvers av over skaftholet, og det er øverste del som er bevart. Ikke langt fra dette funnstedet kom det også for dagen en liten kuleforma rullestein med ei glatt gniflate i den ene enden. Steinen har nok vært brukt til et eller annet arbeid, men vi vet ikke hva slags. Mer interessant var at det var kolrester i jorda der sakene lå, og dette kan tyde på at det har vært en boplass på Svelmo i yngste steinalder. En slipestein for øksene er funnet på Per-Hansagarden i Gresli. Steinen er omkring 75 cm. lang og har ei konkav slipeflate på ene langsida. På den andre sida er to nedslippte partier. Slipesteinene hører normalt til på boplasser, og det er trulig at Gresli har vært bebodd fra steinalderen.

Bildet til venstre: Steinkølle funnet på Vassenget, ca. 500 m øst for Bortstuggu på Aune. Bildet til høgre: Skaftholøks fra Svelmo. Steinøkksa er brukket tvers av. Denne øksetypen var vanlig fra slutten av steinalderen.

Denne avbrutne spydspissen av skifer stammer trulig fra yngste delen av steinalderen. Spydspissen ble funnet i 1000 meters høgde i Fongskaftet i 1955.

Gjenstandene som er nevnt ovafor, har kommet fram i dagen på tilfeldig vis. Det er gjort få systematiske undersøkinger, men det lille som er gjort, antyder at jorda gjømmmer mer som ville ha økt vår innsikt i forhistorisk tid. I forbindelse med oppdemming av nåværende Nesjøen, ble terrenget undersøkt av arkeologer i 1969-70. Men en rask registreringsrunde i et stort område ga rimeligvis ikke store resultater. Det ble funnet to dyregraver ved Øvre Brokksjø, men det er usikkert hvor gamle de kan være. Ved Store Hånktjønna fant arkeologene noen avslag av hvit kvartsitt og trekolbiter i nærheten. De antok dette kunne være fra en steinalderboplass, men sjølve boplassen var utvaska av vatnet. Ved nordenden av Stugusjøen lette konservator Møllenus etter spor av boplasser i 1976. Langs ei 60 meter lang strandlinje vis å vis Stugusjø fant han en pilespiss av lys kvarts, ei flintskrape og et par avslag av lys kvarts. Arkeologen mente det høgst sannsynlig hadde vært en boplass der i steinalderen. Møllenus undersøkte også området omkring Møsjøen, for tradisjonen i bygda mener at den eldste bosettinga var der. Men det ble ikke gjort funn på denne befaringa. Steinredskapene ble fortsatt brukt i denne perioden som er kalt bronsealderen, altså tida fra ca. 1500 til ca. 500 før Kristus. Bronse var dyrt og vanskelig å skaffe, og det er ikke funnet noen bronsegjenstander i Tydal. Det er derfor mulig at noen av steinsakene som er funnet i Tydal, skriver seg fra bronsealderen. Pile-og spydspisser ble forma på noenlunde samme måte gjennom lange tider, og det kan derfor være vanskelig med en datering av enkeltfunna.

Bosetting og næringsgrunnlag

Løsfunna knytter seg vesentlig til jakt og fangst, og det er ikke tvil om at det var fiske og de vidstrakte jaktmarkene som frista de første menneska som søkte seg innover landet. Spydspissen som ble funnet oppe i Fongskaftet, var trulig etterlatt av en jeger som hadde prøvd å fange rein. Denne jakta foregikk ofte slik at jegeren bygde seg et såkalt bogastelle eller murte et skjul hvor han kunne ligge på lur når dyret nærma seg. Andre fangstmetoder var å lage dyregraver. Reinen ble delvis fortrent av andre skogsdyr i

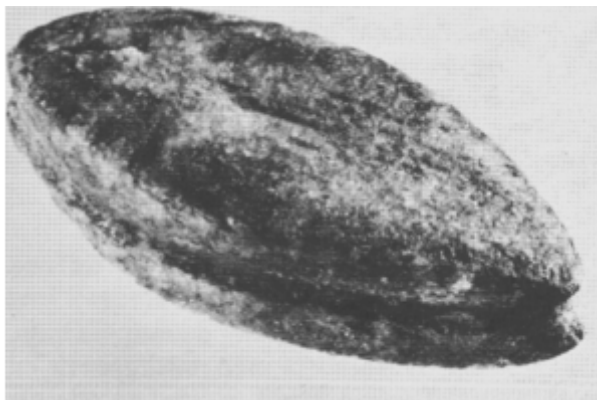
bronsealderen. Klimaet fortsatte da å være mildt og varmt slik at skogen nådde opp til iallfall 1000-meters grensa. Men i dette klimaet hadde både dyre- og plantelivet et anna preg enn i vår tid. Av bartrærne dominerte furua, mens grana kom mye senere. Klimaet i steinalderen og bronsealderen var altså gunstig for jordbruk, men når menneska begynte med jordbruk i Tydal, er usikkert. Skaftoløksene fikk innpass samtidig med framveksten av det eldste jordbruket. Når slike økser er funnet i Tydal, kan det være mulighet for at en alt i slutten av steinalderen eller begynnelsen av bronsealderen begynte å dyrke korn og holde husdyr. Men mest trulig var det jakt og fiske tydalingene levde av i mesteparten av bronsealderen også. Det er neppe dekkende å snakke om varig bosetting, for siden menneska ikke var knytt til jorda, var det lett å flytte. Men funna kan tyde på at det var flere boplasser i Tydal helt opp til Stugusjøen alt i steinalderen.

Klimaforverring og ekspansjon i bosettinga

Ved overgangen til den såkalte jernalderen de siste århundra før vår tidsrekning, skjedde en brå klimaforverring. Det ble både kaldere og fuktigere. Skogen gikk nå tilbake i høgereliggende strøk, og folk måtte bygge boliger til seg sjøl og til husdyra de etter hvert skaffa seg. De begynte også å rydde seg faste bosteder som la grunnlaget for gardar altså ei samling av bygninger med et tilhørende område som hørte til bostedet. I Gresli er det funnet en ildslagningsstein av kvarts like nedafør husa på Tømmerås. Det er også funnet ett eksemplar til av slike steiner, men det ble ikke notert hvor i Tydal funnet ble gjort. Slike ildslagningssteiner ble båret fastknytt til beltet, og en slo ild på flatsida ved hjelp av knusk og en jemten. Funna av disse er det rimelig å ta som sikre bevis på fast bosetting. Steinene er tidfesta til omkring 500-tallet etter Kristus.

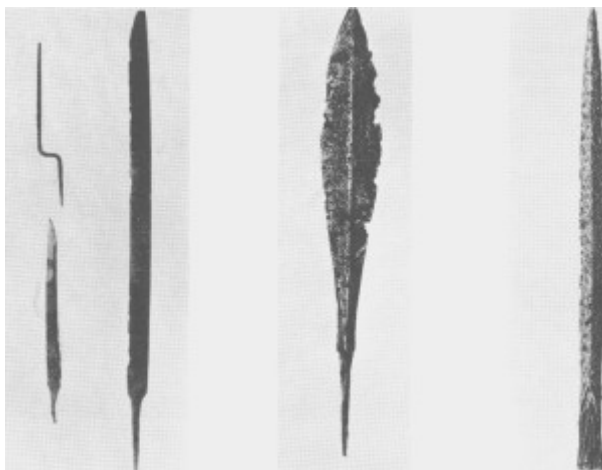

Å lage dyregraver har vært en eldgammel fangstmåte. Men det er ikke lett å finne igjen dyregraver fra forhistorisk tid. Denne er fra Aunemarka og har nok vært i bruk i tida etter middelalderen.

Dette er en ildslagningsstein som er funnet på Tømmerås i Gresli. I jernalderen slo man et sylliknende redskap av jern (jernten) langs rillen i steinen. Gnistene kunne få tørr knusk som var lagt oppå steinen, til å gløde, og så måtte man blåse varsomt for å få knusken til å flamme opp. I enda eldre tid kunne menneska lage ild ved å slå ssvovelkis mot flint, eller eventuelt flint mot flint.

I de første århundra av vår tidsrekning økte trulig folketallet, og en får bekrefta gjennom gravfunn at det var fast bosetting flere steder. En kan nå rekne som sannsynlig at de første gardene var rydda og bebodd. På Aune er det gjort to gravfunn som stammer fra 6-700 tallet. I ei grav på Østeraunet var den døde gravlagt under flat mark. Liket var brent, og det var en skikk som hadde bredt seg til Norge alt i bronsealderen.

a) Fra Fossvollen b) Fra Løvøya c) Fra Aune
Tre gravfunn fra 7-800-tallet. Til venstre ser vi ei rasp, en sverdkniv og et enegga sverd som ble funnet ved Fossvollen. I midten er en pilespiss av jern som ble funnet på Løvøya. Ifølge eldre beretninger har det vært flere gravhauger på garden. Denne pilespissen skal ha ligget sammen med et sverd som senere er kommet bort. Til høgre vises en spydspiss fra en gravhaug på Moly ved elva Væla på Aune.

Likbrenning tok slutt i sentrale strøk i de første hundreåra etter Kristus. Men gravskikkene holdt seg lengre uforandra i innlandet, enten folk der var mer konservative av innstilling eller de mangla impulser og kontakter utenfra. Den døde var gravlagt sammen med redskaper de etter religiøs tru ville få bruk for i det hinsidige. Det var sverd, ei øks, en pilespiss,, en del av en spydspiss og et stykke flint. I ei anna grav fra Aune nordre hadde den døde fått med seg ei øks og tre forskjellige pilespisser.

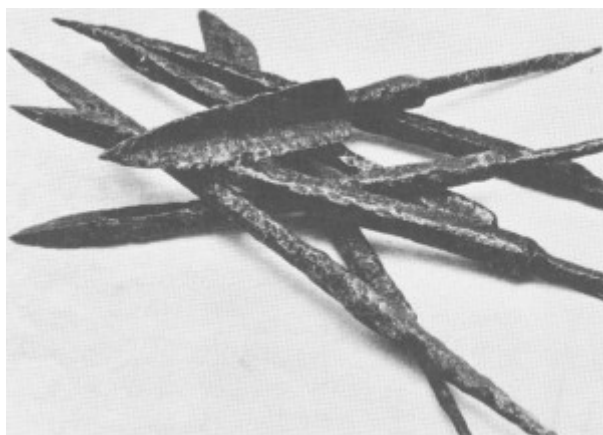
Det er ikke alltid lett å tolke spora i naturen. Dette bildet fra Gjetneset ved Stugusjøen kan vise en gravhaug. Det er ikke gjort gravfunn på stedet, men derimot andre løsfunn og kolrester som kan tyde på at det har vært en boplass her så tidlig som i steinalderen. Bildet er tatt i 1933.

Gravfelta på Aune var utvida og tatt i bruk i de etterfølgende hundreår. I tillegg til disse to gravfunna, er det rester av en gravhaug ved elva Væla. På en elvemel på sørsida av Nea, vest for Aunefetten, har det vært fem gravhauger som har gitt funn fra vikingetida. På Aune må det ha vært fast bosetting iallfall fra 6-700 tallet, og etter gravfunna å dømme har det ligget minst en gard der. Fra samme periode stammer et funn som ble gjort ca. én km. øst for Fossvollen ved øvre Nea. I lyngen oppe på en elvemel ble det funnet et enegga sverd, en lang kniv av samme hovedform og ei rasp. Gjenstandene hadde før de ble funnet, trulig ligget under rota av et velta tre og var kanskje lagt tilside av forbigpasserende. Det var glødemerker på jernet, og sakene hørte etter alt å dømme til ei branngrav. Funnet på Fossvollen gjør det rimelig å anta at det har vært fast bosetting der i merovingertid (600-800 e.Kr.). En mulighet er at bebyggelsen har ligget på Fossan, seks km. i luftlinje fra funnstedet. Fossvollen var jo seter for Fossan i senere tider. Men siden jakt, februk og fiske utgjorde næringsgrunnlaget, er det like rimelig å tru at det senere seterområdet har vært bosatt. Andre mer eller mindre sikre bevis på gravhauger og funn kan tyde på at det har vært bosetting også andre steder i jernalderen. (En rekner jernalderen fram til ca. 1050 e. Kr.). Da rektor Gerhard Schønning var på reise i Tydali 1773, såg han flere hauger som han tolka som gravhauger. På Løvøya var det fire stykker like øst for garden. Det er gjort to gravfunn der senere, begge fra hauger. Den ene graven var ei branngrav og inneholdt et sverd, men bare en pilespiss ble tatt vare på. Fra den andre graven er det bevart to pilespisser. På Schønning's tid var det også spor etter en gravhaug ved Kirkvoll, men det er ikke gjort noen funn der som er kjent. I skogene mellom Løvøya og Stugudalen var det etter Schønning's beskrivelse «Kjæmpehøie og Steenrøser». Likeens mente han det var en gravhaug ved garden Stugudal. Ved Spødneset, tre km sør for Sakrismo, og på Movollen seter ved Mosjøen skal det ha vært gravhauger. I skogen ovafor Patrusli er det seks hauger som kanskje også er skapt av mennesker. Det har vært gravd der tidligere, men det er ukjent om det har blitt funnet noe. Det er derimot funnet en pilespiss

ved Patrusvollen. På Gjetneset der det var gjort steinalderfunn, fins også flere hauger som kan være fra jernalderen. Ved begge Rotvollgardene er det noen låge hauger som likeens leder tankene i retning av gravplasser. Men det er uvisst om det dreier seg om gravhauger, og det er ikke gjort noen gravfunn på disse stedene. Like uviss er tolkninga av en haug på nordsida av Stugusjøen, øst for elva. Den har blitt kalt for gravhaug, men både denne og andre påståtte gravhauger kan jo være forma av naturen. Som nevnt foran har det blitt gjort funn fra steinalderen øverst i Tydal, og muligheten eksisterer altså for at det har vært kontinuerlig bosetting der fra steinalderen til middelalderen. At det har vært folk i området, er det ikke tvil om. Fra siste del av jernalderen er det gjort tilstrekkelig av løsfunn som bekrefter dette. Pilespisser av jern er funnet i Østby, Ås, ved Syltjønna, Langen og 1350 meter over havet i Skardørsfjella. Den siste er et typisk eksempel på en pil som er skutt bort under jakt. Sannsynligvis er det rein de har vært ute etter.

Middelalder

I tidlig kristen middelalder og høgmiddelalder (ca. 1050-1300) hadde jegerfolka forlenget etablert seg som jordbrukere i Tydal og bodde på gardar. Vikingetid og første del av middelalderen hadde fremdeles et varmere og tørrere klima enn nå. Korngrensa gikk høgere da enn senere, og korndyrking var trulig fullt mulig i Tydal. De funn som er gjort fra denne tida, er fremdeles mest jaktredskaper; pilespisser og spydspisser. De er nå av jern, og folk laga seg også enkle jordbruksredskaper av det nye metallet. Jern skaffa de seg ved å smelte myrmalm.

Det er funnet mange pilespisser fra Ås som skriver seg fra middelalderen. Jakt har nok vært en viktig næringsveg for menneska som bosatte seg i Tydal.

Jern fra myrmalm

I de senere åra er det oppdaga at det har foregått en betydelig jernproduksjon i indre Trøndelagsbygder. Malmklumpene fra jerninnholdige myrer ble smelta i særskilt oppbygde steinovner med blåsehol (blesterovner). Myrmalmsmelting av jern har foregått fra jernalderen opp til 1800-tallet. I Tydal fins slaggdunger etter «jernvinna» på Sjøvollen ved Usmesjøen. Spor etter myrmalmsmeltinga fins også ved Hyllingsetrene, ved Krokbecken på eiendommen Greslifoss, på Aune, ovafor Østbygardene og ovafor

Stugudalsgardene. Belgåsen og Blisterhaugen nord for Østbygardene er navn som vitner om «jernvinna». Ennå er ikke dette undersøkt og tidfesta, så foreløpig vet vi lite hvor langt tilbake i tid denne jernproduksjonen i Tydal går. Slagghaugene ved Usmesjøen kan være særlig interessante. Kanskje har det også vært bosetting der eller i nærheten i middelalderen. Et sagn i Tydal forteller at øverste og nederste beboere var Jo Rote ved Stugusjøen og Håkkå i Skørbergåsen. Denne åsen ligger i nærheten av slagghaugene på Sjøvollen. Det er også spor etter gamle hustuffer i området, men de er heller ikke forsøkt tidfesta.

Garder, bosetting og folketall

I middelalderen før Svartedauden kan vi med sikkerhet rekne med at det fans minst åtte navnegarder i Tydal. (Med navnegard menes en enhet som blir betegna med ett gardsnavn. Navnegarden omfatta etter hvert gjerne flere matrikkelgarder og bruk). De åtte gardene var Hilmo, Gresli, Aune, Ås, Østby, Kirkvoll, Fossan og Løvøya. Trulig kan vi også rekne med flere bosteder eller gardar ved Mosjøen og Stugusjøen, men vi kan ikke føre noe gardsnavn derfra tilbake til middelalderen. Hvor disse øverste gardene eventuelt har ligget, er mer usikkert. Som nevnt foran er det gjort funn eller det fins gravhauger flere steder fra Stugudalsgardene øverst til Spødneset ved Mosjøen. I ei jordebok fra 1661 kan vi lese at Peder Ås betalte gressleie til kongen av Movoll og Stugusjøvoll (senere kalt Patruslia). Begge vollene var skyldsatt, og det tyder på at de kan ha vært tidligere gardar, men senere lagt øde og blitt brukt til slått og setring. Det er altså rimelig at det iallfall har vært to gardar ovafor Løvøya, og vi har også nevnt muligheten for fast bosetting ved Fossvollen.

Tett ved de nåværende husa på Kirkvoll sto den første kirka i Tydal. Den var trulig ei stavkirke og bygd i begynnelsen av 1200-tallet. Denne minnesteinen ble reist i 1957.

Valget av kirkested, nemlig på gardene Kirkvoll, gjør det også sannsynlig at det var fast bosetting øverst i bygda i høgmiddelalderen. Kirka er trulig bygd først på 1200-tallet, og det ville være rart om den ble bygd på en av de øverste gardene og ikke på et noenlunde sentralt sted for kirkesoknet. Tradisjonen vil ha det til at Ås er den eldste garden. Ås er et naturnavn, og disse er ofte de eldste navnetypene. Det samme gjelder også Fossan, Løvøya og Hilmo som også har navna sine fra middelaldersk tid eller før. Kirkvoll skal

etter tradisjonen være nest eldste garden. Garden har fått navn etter kirkestedet, og navnet forteller derfor ikke noe om stedet før 1200-tallet. Østby er helt sikkert yngre enn Ås. Østby betyr en gard («by») som ligger øst for (eller ovafor) en annen, i dette tilfellet Ås. Gresli har fått navn etter en mannsperson, Gregers eller Greis. Dette mannsnavnet er ukjent i dokumenter etter Svartedauden og stammer etter alt å dømme fra tida før 1300-tallet. Aune kan vi derimot slå fast er et navn etter Svartedauden. Aune-navnet betyr at garden har ligget øde, og den ble først bosatt igjen på 1500-tallet. Hva garden het i middelalderen, vet vi ikke. I begynnelsen av 1500-tallet var Ås og Gresli delt i tre bruk. Dette gjør det også sannsynlig at Ås var eldste garden i bygda, og at også Gresli har gammel bosetting. Det er svært sannsynlig at denne garddelinga hadde skjedd alt i høgmiddelalderen. Gravfunna på Aune tyder på at det kunne være flere brukere eller bosteder der, men i så fall blir det mer urimelig at Aune ble liggende øde. Kanskje Østby også har vært bruksdelt i middelalderen, sjøl om garden senere står fram med én bruker i skattelistingene. Vi står overfor muligheten av at det kan ha vært omkring 15 bruksenheter i høgmiddelalderen og med kanskje åtte personer på hver. (Forestillinger om at det har vært storfamilier på gardene i middelalderen, og dermed mange flere mennesker, har lite for seg.) Folketallet kan altså ha vært omlag 120 mennesker. Størrelsen på kirka gjør det lite sannsynlig at folketallet har vært høgre enn antyda ovafor. Kirkemurene som er avdekka, viser et bygg som var knapt 7,5 meter langt og 6,5 meter bredt. Det er ikke murer som viser tydelig at det har vært tilbygd kor. Kirka kan neppe ha romma flere enn 70-80 personer som skulle ha plass til å stå og til å knele under bønn. Tydalingene hadde kanskje ikke økonomisk evne eller vilje til å bygge stor nok kirke til å romme alle voksne i bygda. Men en skulle tru at den iallfall burde romme flesteparten, og det gjorde Kirkvollkirka dersom folketallet var totalt på rundt 120 mennesker.

Ferdselsveger

Tydal lå nok avsides i forhold til de gammelnorske maktsentra, men var egentlig ingen utkant så lenge Jemtland og Herjedalen var norske landskaper. Det kan heller ikke sies at bygda var isolert, for den lå midt i gamle ferdselsleier. Trafikken gjennom bygda økte særlig etter 1030 da pilegrimer begynte å valfarte til Hellig-Olavs grav i Trondheim. En hovedveg for pilegrimene fra sør-østlige Sverige kom opp langs Dalaelva og gikk gjennom Tånndalen, Bruksvallema og Skardørapasset. I Skardøra forente vegen seg med Jemtland-Norge vegen fra Ljungdalen, Nedalsstugan og Biskopsstugan. Stuene var overnattingssteder for de reisende, og vegen var ellers merka med varder. Biskopsstugan fikk navnet sitt fordi den ble brukt av erkebispene i Nidaros på embetsreisene hans til Herjedalen som lå under bispesetet i Trondheim. Bispen skulle egentlig besøke Herjedalen hvert tredje år, men iallfall fra 1400-tallet var visitasene langt sjeldnere.

Dette bildet av den gamle Nedalsstugan på svenske Nedalen er tatt i 1946. Stua ble bygd for de reisende i pilegrimstida. Senere ble den overnattingssted for folk som kjørte varer til og fra Ljungdalen. Det var stall under til hestene og mannskapsrom ovenpå. Personene på bildet er fra venstre Jon Røset (Selbu), Gustav Henmo og Birger Lian.

Ei ferdselsstue for farenne lå trulig også på Stuguvollen ved Stugusjøen. Men sjølve navnet Stugusjøen henger sammen med elvenavnet Stuva (Stufra) som betyr den korte eller stutte elva. Elva renner fra Stugusjøen til Mosjøen. Det var trulig vegen gjennom Skardøra kong Sverre også fulgte da han førte birkebeinerflokken fra Jemtland til Nidaros i 1177. Det er ingen tradisjon om denne marsjen i Tydal. Derimot er det mange beretninger om Sverres krigslist mot selbyggene da de prøvde å stanse flokken.

Greslifunnet

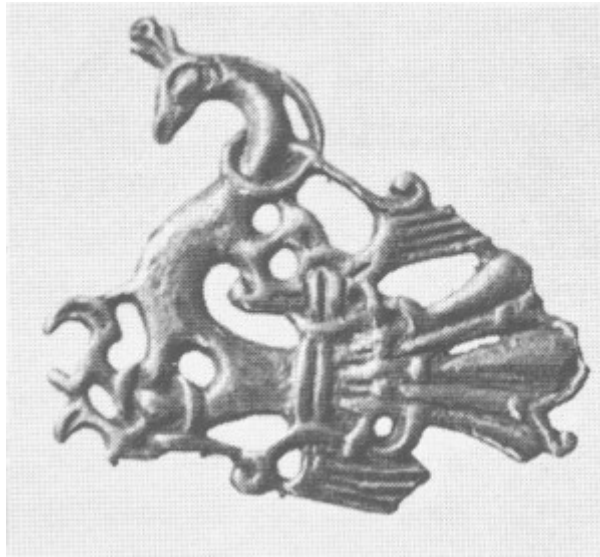
Gravhaugene som Gerhard Schøning observert eller fikk høre om i Tydal, tok han som tegn på en gammel og tett bosetting. Jens Kraft førte disse

Her oppe i Gresli-lia med god utsikt over dalen, ble Norges største myntfunn fra middelalderen gjort i 1878. Hundre år senere ble det satt opp en minnestein på funnstedet. På steinen ser vi en kopi av «Greslifuglen», og på kopperplata under står denne teksta: «Her ble det i 1878 funnet over 2000 mynter og en fugleformet spenne. Dette stammer fra ca. år 1080».

Noen av myntene fra Greslifunnet

Fuglespenner. Stilhistorisk hører Greslifuglen til den såkalte Ringerikestilen.

forestillingene videre i sine topografiske beskrivelser fra 1831, og de ble gjentatt av Stuevold Hansen i hans Bygdefortellinger i 1873. I 1878 ble det så funnet et stort myntfunn i Gresli som forsterka trua på at det bodde stormenn i Tydal i middelalderen. Funnet var også oppsiktsvekkende. Myntene ble gravd fram i potetåkeren til Arnt Kristoffersen på Utstuggu eller Jo-Nilsa garden. Tidligere hadde det ligget ei steinrøys på funnstedet. De fleste myntene ble heldigvis kjøpt opp av Myntkabinettet ved Oldsaksamlinga i Oslo. De som havna på private hender, er også undersøkt av mynteksperter. Det viste seg å være i alt 2.253 sølvmynter, og på funnstedet ble det også gravd fram noen sølvbiter og en spesiell fuglefigur i forgylt sølv. Samlinga var det største enkeltfunn av mynter som er gjort i Norge fra middelalderen. Myntene er vesentlig norske, alle fra tida til kong Harald Hardråde og sønnene hans. 38 stykker er tyske, to er danske og to er engelske. Seneste datering på myntene er 1070-åra, slik at skatten var gjømt i steinrøysa i Gresli trulig i 1080-åra. Etter datidas priser var samlinga verdt 30-40 kyr. Skatten var åpenbart gjømt i en eller annen hensikt. Men så hadde det altså skjedd noe som gjorde at den eller de som gjorde det, tok kunnskapene med seg i grava. Vi får nok aldri vite hvorfor eller hva som hadde hendt, og kan bare lage

mer eller mindre sannsynlige teorier. Funnet ble gjort øverst i den dyrka lia, og på 1000-tallet lå minst én gard der. Kan bonden ha tjent pengene på ærlig handel? Det må i så fall ha vært gjennom salg av skinn og pelsverk. Men det er usannsynlig at en bonde kunne samle opp så mange mynter og smykkesølv. Handel foregikk mye som varebytte, og det var mange ting en bonde og jeger ville og måtte ha bytta skinnverk i. Det er også usannsynlig at Greslibonden hadde skaffa seg skatten gjennom plyndring. Vikingeferdene var slutt på denne tida, og myntene var dessuten norske. Og hvorfor skulle han forresten grave ned skatten så godt at ingen fant den senere? Mer trulig er at en reisende har gravd ned skatten i Gresli. I 1080-åra var bygginga av Domkirka påbegynt, og kanskje sølvmyntene var tiltenkt kirka eller skulle smeltes om til sølvkista som ble laga for Helgenkongen.

Lokalstyre

Sjøl om Tydal lå midt i ei ferdselslei, var det langt til de kirkelige og verdslige administrasjonssentra. Kongen og kirkas tjenestemenn var nok sjelden i Tydal. Det var helst en fordel for folk flest. Bygda hadde fått egen kirke, men vi vet ikke om noen prester som betjente kirka. Det er heller ikke bevart noen kilder som forteller hvordan det lokale styringsapparatet fungerte i Tydal. Men den ytre ramma er kjent. Bygdene rundt Trondheimsfjorden var delt inn i åtte fylker, og Tydal, Selbu og Stjørdalsbygdene hørte til Stjørdølafylket. Det eksisterte også en enhet som ble kalt halvfylke. Den delen av Stjørdølafylket som lå på sørsida av Stjørdalselva, utgjorde et slikt halvfylke. Halvfylka var igjen oppdelt i to fjerdingar, og Selbu og Tydal var en fjerding. Den minste enheten var skipsreder. Det var åtte skipsreder i fylket, og Flora og Tydal utgjorde etter all sannsynlighet ett skipsrede. Disse administrative enhetene hadde bl.a. som funksjon å utrede skattene eller ytelsene til kongen og sørge for forsvaret av landet. Skipsredene skulle hver bygge, utruste og vedlikeholde et langskip med plass til 40 menn. Denne plikta utgjorde grunnlaget for leidangsordninga. Men denne var et sjøforsvar, og plikta til å stille skip gjaldt bare så langt inn i landet som laksen går. Tydal falt altså utafør forsvarssystemet. Men leidangsplikta ble etter hvert en fast naturalskatt og betalt med smør og mjøl, og den måtte også tydalingene være med på.

Rettsstell

Trøndelagsfylka hadde opprinnelig et felles ting, Øretinget, ved Nidaros. Senere ble tingplassen flytta til Frosta. Til dette tinget skulle utnevnte tingmenn møte fra hvert fylke. Men det er ukjent om Tydal noen gang sendte tingmenn til Øretinget eller Frostatinget. Det lokale bygdetinget var på Tinghaugen i Selbu, og der møtte nok tydalingene opp. Kongen hadde trulig også en sysselmann i Selbu. På 1200-tallet skulle det være én lensmann for hvert halvfylke. Men senere ble lensmannsdistrikta mindre, og trulig fikk Selbu og Tydal en felles lensmann i middelalderen. Men i sjølve Tydal fans ingen kongelige styresmenn.

Eiendomsforhold

At forbindelsen nedover til Nidaros var lang og vanskelig, gjorde nok sitt til at Tydal slapp lettere unna skattekrav og naturalytelser til forsvaret enn mange mer sentrale bygder. Vi skal også senere høre at bygda fikk innvilga skattelette fordi det kunne dyrkes så lite korn i fjellbygda. Tydal slapp også unna krigsstridigheter og ødeleggelse eller skader som fulgte med alle feidene mellom de gammelnorske

kongsarvingene. Avsidesliggende beliggenhet og bøndenes beskjedne gardsproduksjon gjorde også at gardene i Tydal var lite attraktive for kirka og andre godseiere. Kirka, kongen og stormenn skaffa seg store jordeiendommer i middelalderen gjennom kjøp, gaver, konfiskasjon eller på annen måte. Flertallet av bøndene i store deler av det sentrale Trøndelag ble leilendinger, men i Tydal beholdt bøndene etter alt å dømme odelsretten til jorda si. I jordebøkene til erkebispesetet i Nidaros fra 1500-tallet hører riktignok Østby og en liten del av Ås til kirka sine eiendommer. (Kirkas jordeiendom i Ås kunne være ødegarden Fossan som Åsbrukerne utnyttta). Kirka hadde trulig skaffa seg disse eiendommene i senmiddelalderen eller kanskje også før Svartedauden. (At erkebispesetet eide gardparter i Tydal, er først nevnt i Olav Engelbregtsons jordebok fra ca. 1530. I den eldste bevarte jordeboka til erkebisen, Aslak Bolts jordebok fra 1430-åra, fins ingen eiendommer i Tydal. Men boka mangler ett blad akkurat der innførslene av kirkas eiendommer fra Selbu slutter, og det kan derfor ikke utelukkes at Tydalsgardene er med. Bispesetet skaffa seg få eiendommer etter Aslak Bolts tid, så det er stor mulighet for at Østby kom inn under kirka alt før 1430, kanskje også før Svartedauden.) Men de utgjorde bare 1/6 av jordeiendommene i Tydal (egentlig 1 / 6 av den samla landskyldverdien). En behøver ikke gå lenger enn til Selbu før en finner at kirka eide langt større andeler av jorda. (I Selbu eide erkebispesetet 1/4 av jorda i begynnelsen av 1500-tallet).

Innvandringsteorier

Siden Tydal ble befolka relativt sent, kan en spørre om hvor de første innvandrerne kom fra. Spørsmålet er nok umulig å svare sikkert på, fordi det fins så få spor fra forhistorisk tid. Men observasjoner over likheter og ulikheter med andre bygder når det gjelder mennesketyper, språklige og andre kulturelle trekk, har stimulert til spekulasjoner over hvor eller hvem tydalingene stammer fra. Folkefantasien har fått god hjelp av mange utenforstående «forskere» som har forsøkt seg med forklaringer og satt fram de utrugste teorier. Gerhard Schønning mente i 1770-åra at Tydal var befolka fra Østerdalen. Deretter har tydalingene spredt seg til Selbu, men brukte først Selbus område «kun som Seter-Volle, til Fæedrivt, til Bue-Havn; hvilket Sælboes rette og gamle Navn, Sælabu, noksom viiser». Schønning's teorier er naturligvis bare spekulasjoner. De funn som er gjort i Selbu, tyder på at bosettinga der er eldre enn i Tydal. Og da behovet for seterbruk oppsto, var det også langt flere mennesker som bodde i Selbu enn i Tydal. Andre har lagt vekt på forskjellene mellom selbygger og tydalinger og tatt dem til inntekt for at bygdene har hatt innvandring fra hver sin kant. Jens Kraft skrev i 1831 at tydalingene skilte seg ut fra nabobygdene i utseende, karakter og levemåte. Tydalingene hørte til et «skjønnere og kraftigere Folkeslag». Men Kraft sier ikke noe om hvilket «folkeslag» tydalingene likna på. Ole Stuevold Hansen mente at tydalingene likna mest på folket omkring Røros. Følgelig slutta han seg til teorien om en sørlig eller østlig innvandring til Tydal. Andre samtidige av Stuevold Hansen, f.eks. amtsagronomene, festa seg også ved større likhetstrekk mellom Tydal og nabobygdene i sør, særlig Holtålen, enn mellom Selbu og Tydal. Distriktslegene skrev om det samme. På mange vis var tydalingene forskjellig fra selbyggene, skrev distriktslegen i 1878. Mens selbyggene f.eks. var låge av vekst, var tydalingene «store, staute Karle.» Legene og agronomene skrev det ikke, men de mente utvilsomt at tydalingene måtte ha kommet sørfra. Mer dristig i forklaringene var legen Halfdan Bryn som i samtida var anerkjent for sine antropologiske studier. I 1921 ga han ut ei bok om mennesketyper i Selbu og Tydal. Bryn drev undersøkelser av hode-, nese- og ansiktsform og målte kroppshøgde og andre fysiske kjennetegn. Han kom til at i Tydal fans en «helt eiendommelig og meget vel karakterisert type, ganske avvikende fra hvad vi før kjender fra Norge». Det spesielle ved tydalingene var

stor kroppshøgde, mørkt hår og at mange hadde mørke øyne. De var langskallete, men hadde samtidig «et overordentlig bredt ansigt og en meget bred næse». Bryn fant bare en type i Europa som likna på tydalingene, nemlig Cro-Magnon mennesket.

Cro-Magnon mennesket har fått navn etter et skjelettfunn i ei hole i Sør-Frankrike, Cro-Magnon, i 1868. Forskerne har datert skjelettet til å være ca. 40.000 år gammelt, og dette eldste moderne mennesket er rekna for å være stamfar til den europeiske befolkninga.

Følgelig slutta Bryn at «man her har for seg ætlinger av den længst forsvundne Cro-Magnon-race...» Han mente også at «typen maa sandsynlig være kommet til Tydalen endnu mens bygden var saa godt som ubebygget». Bryn gjorde oppmerksom på at det fans en beskrivelse av ei befolkning i Nord-Skotland som svarte til målingene av tydalingene. Noen har da grepet til muligheten for at tydalingene kan ha kommet fra eller via Skotland! Men Bryn hella altså til at tydalingene var «rester av Cro-Magnon». Hvordan de hadde kommet seg til Tydal og overlevd temmelig uforandra i 40.000 år, hører vel til de uløste rasespørsmåla. Bryn skrev bare at i «norske fjeldbygder har alle typer kunnet holde sig rene meget længere end de fleste steder i Europa».

Ødetid

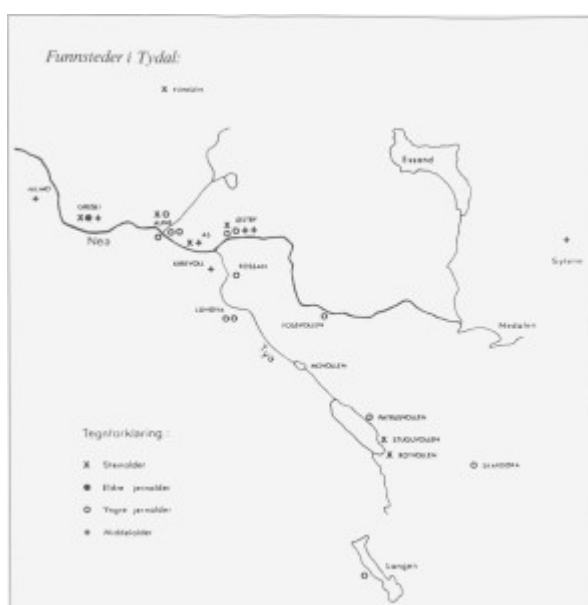
Ifølge ei skatteliste fra 1520 var det fast bosetting bare på de fire navnegardene Hilmo, Gresli, Ås og Østby. Bosettinga øverst i bygda langs Tya og i Stugudalen var borte. På Aune var det heller ingen brukere. Tilsammen hadde skattelista med åtte bruk eller husstunder. Det fans neppe flere enn 60-70 mennesker i hele Tydal, altså halvparten av det vi tror bodde her 2-300 år før. Hva hadde skjedd?

Etter Svartedauden ble mange gardar eller bruk lagt øde. Det skjedde særlig i utkantområda som hadde dårligst vilkår for jordbruk. Bildet viser rester etter ei hustuft i Molia ovafor Mosjøen. Den er såpass godt bevart at den skriver seg etter alt å dømme fra tida etter middelalderen. G. Schønning fikk høre av folk i Tydal i 1773 at mellom Løvøya og Stugudal var der hustomter på «adskillige Steder i Udmarken og Skovene».

Perioden fra ca. 1350 til 1500-tallet er karakterisert som ei ødetid i norsk historie. Bruk, gardar og hele grender ble liggende øde, og folketallet gikk tilbake overalt i landet. Det er to hovedforklaringer på dette;

det skyldes pest og klimaforverring. Etter perioder med tørre og varme sommere, skjedde en generell klimaforverring etter 1200-tallet. Et uttrykk for dette er at grana spredte seg sterkt nå. Det er påvist noen steder (gjennom pollenanalyse) at rugdyrkinga falt bort, og det er neppe tvil om at korndyrkinga i høgereliggende strøk ble vanskeligere å holde oppe. Stugudal var trulig et område der kornet sjelden kunne bli modent omkring 1300 og senere på 1400-tallet, da det var særlig kalde og våte perioder. Men det er høgst usikkert om klimaforverringa var så alvorlig at den førte til nedlegging av bruk, fraflytting og tilbakegang i folketallet. Vi må nøye oss med å si at værlaget hadde betydning bare sett i sammenheng med andre faktorer. Den viktigste enkeltårsaken til nedgangstida og den mest dramatiske var en byllepest som kom til Bergen på sensommeren i 1349. Derfra spredde den seg over hele landet. Svartedauden i 1349-50 drepte kanskje tredjeparten eller mer av folket i Norge. Sjukdommen satte altså uhyggelige spor etter seg, og andre mindre kjente epidemier etterpå gjorde at folketallet fortsatte å gå ned. Omkring 1360 heija en epidemi som er kalt barnedauden fordi den ramma særlig de yngste årsklassene. Drepsotten huserte i 1370-71, og enda flere epidemier er kjent i slutten av 1300-tallet. Befolkningsnedgangen varte trulig til midten av 1400-tallet, og da fanns det bare halvparten så mange mennesker igjen i Norge som vel

hundre år før.

I mange bygder har folk fortalt sagn som

forteller at bare ett eller to mennesker overlevde sotten. I Tydal har folk fortalt at bare en mann, Øystein i Gresli, ble igjen. Han begrov de siste døde i «Sussengmyra» (dvs. Sutsengmyra) eller i «Korsmyra». Øystein skal ha gifta seg senere med ei jente fra Orkdal, og disse skal så være stamfar og mor til stordelen av tydalingene. En nesten fullstendig avfolkning er likevel en overdrivelse av virkningene til pesten. Men vi vet for så vidt ikke hvordan epidemiene herja i Tydal eller når etablerte bosteder og bruk ble forlatt. Det vi vet, er at bosettinga øverst i bygda, dvs. ovafor Ås, ble lagt øde. Befolkningsnedgangen var helst den viktigste grunnen til dette. Det er slett ikke sikkert at folket døde ut på de øverste gardene, men de ble forlatt fordi det ble for lite folk til å holde oppe jordbruksdrifta. Forholda i jordbruket i høgmiddelalderen var nemlig ikke så svært ulik situasjonen på 1800-tallet. Tydalingene hadde trulig alt i middelalderen mange husdyr. Det beste englandet rundt garden var tatt opp til åker, og foret til husdyra måtte sannes fra fjerntliggende utmarks- og fjellstrekninger. Redskapene var bare enda mer primitive enn på 1800-tallet, og jordbruksdrifta krevde mye arbeidskraft. Når denne minka, måtte bøndene konsentrere seg om mindre eller færre områder. De mest marginale jordbruksområda ble lagt øde, mens bosettinga ble opprettholdt på de største og mest sentrale gardene. I Tydal ble klyngebosettinga i Ås, Østby og Gresli ført videre. Den

første skattelista i 1520 viser at bruksdelinga hadde kommet langt i Gresli og Ås. Men delinga av gardene hadde trulig skjedd alt i høgmiddelalderen. Det er litt merkelig at Aune ble ødegard. Gravfunna tyder på at det har vært sammenhengende bosetting på Aunesletta fra merovingertid (600 800 e. Kr.) og flere hundre år framover. Kanskje døde folka ut på Aune, eller det kan være andre grunner til at garden ble forlatt. Det må ha vært spesielle forhold som samtida merka seg, siden denne ble eneste garden som fikk navnet Aune altså en ødegard. At gardar ble liggende forlatt, betydde ikke at jorda ble liggende unytta. Ødegardene ble ofte brukt av andre bønder til setring og slått. Ei retterbot (lov) fra 1420 tillot uttrykkelig at gardar som grensa opp til en ødegard, kunne legge jorda inn under heimegjerdet. Om vollene omkring Stugusjøen vet vi fra senere kilder at de ble brukt til setrer og slåttemarkar av andre bønder så langt unna som Gresli. Løvøya ble brukt under odelsgarden til Ellef Østby, forteller lensrekneskapet i 1629. Fossan ble trulig lagt inn under Ås.

Erkebiskopens jordebok fra 1548 forteller nemlig at kirka eide en jordpart i Ås som bispen fikk 12 gråskinn landskyld av årlig. Men 12 gråskinn var nettopp verdien Fossan var skyldsatt til, og fra 1620-åra betalte brukeren på Fossan 12 gråskinn i landskyld til kongen. Jordparten i Ås forsvinner samtidig ut av rekneskapet.

Vi kan tolke dette slik at Fossan har vært eid av erkebispesetet, men at garden ble lagt øde i senmiddelalderen. Åsbrukerne har så lagt under seg Fossan, og svarte landskyld til bispen for bruken av jorda. Men i begynnelsen av 1600-tallet slo en bruker seg ned på Fossan og han betalte da sjøl jordavgifta til eieren. Eieren var da kongen som etter reformasjonen konfiskerte kirkegodset.

Hvem som brukte jorda på Aunesletta, er mer usikkert. Det er mulighet for at både Gresli- og Åsbrukerne utnytta Aunes heimejorder og utmarker.

Mann og kone fra Tydal i stasklær men neppe helt vanlig «folkedrakt». Etter tegning av J. F. L. Dreier (1775-1833).